

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři a příznivci Sociowebu,

s příchodem jara Vám přinášíme květnové číslo Sociowebu věnované, podobně jako v minulých letech, problematice bydlení. Kromě toho, že příspěvky autorů v tomto čísle jsou věnovány otázce bydlení a autoři jsou členy oddělení Socioekonomie bydlení, nemají příspěvky jednotné téma, nicméně přesto věřím, že Vás zaujmou.

V prvním příspěvku se **Martin Lux** zabývá vztahy mezi navrhovanou důchodovou reformou a bydlením. Co spolu tyto dvě zdánlivě nesouvisející věci mají společného? Všichni víme, že důchodová reforma je (nebo spíše možná bude) realizována s ohledem na nepříznivé demografické trendy – zejména stárnutí populace a prodloužování věku dožití. Z těchto důvodů se stávající průběžný systém financování důchodů jeví (bez drastických zásahů) jako dlouhodobě neudržitelný, protože stále menší část ekonomicky aktivní populace by byla nucena financovat důchody stále se zvětšující skupině seniorů. Navrhovaná důchodová reforma proto počítá i s tzv. druhým pilířem důchodového pojištění – soukromými penzijními (či investičními) fondy. Ve vyspělých zemích poměrně značnou část aktiv těchto fondů tvoří nemovitosti (jak komerční, tak rezidenční – nemovitosti určené k bydlení), přičemž výnosy těchto fondů jsou mimo jiné závislé na výnosech (tj. zejména cenovém zhodnocení) těchto nemovitostí. Problém je, že s očekávaným stárnutím populace se očekává i postupný (a nezanedbatelný) pokles poptávky po rezidenčních nemovitostech, a tudíž pravděpodobně i pokles jejich cen. Předpokládaný vyšší výnos druhého pilíře důchodového pojištění by se tak nemusel konat, spíše naopak. Jaké řešení nabízí Martin Lux, se dočtete v jeho příspěvku.

Martina Mikeszová se věnuje problematice bezdomovství v českém prostředí. S využitím analýz řady kvalitativních šetření (rozhovory se sociálními pracovníky, pracovníky neziskových organizací, ale i lidmi, kteří se aktuálně potýkají nebo v minulosti potýkali se ztrátou bydlení) se snaží vystopovat příčiny vedoucí ke ztrátě bydlení. Svá tvrzení dokládá i vybranými citacemi respondentů z výše zmíněných kvalitativních šetření. Z příspěvku mimo jiné vyplývá, že příčinou ztráty bydlení u většiny respondentů nebyla finanční nedostupnost (nákladnost) bydlení sama o sobě, ale toto v kombinaci s řadou dalších faktorů. O jaké

faktory se jedná, se dočtete v příspěvku Martiny Mikeszové.

Petr Sunega se zaměřil na problematiku českého příspěvku na bydlení, konkrétně na problém velmi nízkého podílu domácností, které tuto dávku státní sociální podpory pobírají, přestože na ni mají nárok. Nejedná se o nikterak objektivní nebo nové téma – již v roce 2001 se problém nečerpání sociálních dávek těmi, kterým jsou určeny, objevil v jiných studiích. Nicméně v roce 2007 došlo ke změně (nejen) systému příspěvku na bydlení, ale jak se zdá, problém nečerpání příspěvku na bydlení přetrvával, nebo se spíše prohloubil. A to i přes probíhající deregulaci nájemného a další faktory (růst cen energií a služeb spojených s užíváním bydlení) přispívající k růstu finančních nákladů na bydlení. Z provedených analýz vyplynulo, že problém nečerpání příspěvku na bydlení se týká zejména domácností seniorů (domácností s osobou v čele starší 65 let) a je spekulováno nad možnými příčinami tohoto stavu.

Příspěvek **Jan Sládka** je věnován vybraným teoretickým konceptům „soupeřícím“ na poli sociologie bydlení ve snaze vysvětlit změny (resp. jejich příčiny, povahu a důsledky), ke kterým v oblasti bydlení v postkomunistických zemích došlo. Zmiňován je koncept path-dependence a koncept konvergence (resp. divergence). V neposlední řadě autor konstatuje, že poslední ekonomická krize, jejíž příčiny jsou spojovány právě s oblastí bydlení, otevírá pro sociologii bydlení nová témata a vede k přehodnocení některých stávajících paradigmat. Jako příklad sociologií bydlení doposud spíše opomíjeného tématu, uvádí problematiku nerovnosti, resp. spravedlnosti, která může mít, jak autor dokládá na konkrétních datech, v postkomunistických zemích specifický charakter např. v souvislosti s privatizací obecního bytového fondu.

Za všechny autory Vám příjemné čtení přeje

Petr Sunega

petr.sunega@soc.cas.cz

Červnové číslo Sociowebu pro Vás připravují členové oddělení Ekonomické sociologie a bude věnováno některým postavám a obdobím dějin české sociologie.

« Témata »

»

Důchody a investice do rezidenčních nemovitostí

Klíčová slova: bydlení, demografie, reforma

Stárneme a důchodová reforma přichází za pět minut dvanáct. Objevuje se mnoho receptů, jak na to, ale těch, které vzbuzují důvěru, zase tolik není. Jeden z nich zastává tradiční recept podpory rodin s dětmi a řízené imigrace, druhý hledá řešení v komerčním pilíři penzijního pojištění. Oba mají své úzké vazby k trhu bydlení.

V minulosti už státy zavedly řadu pro-populačních politik, mezi nimi i státem štedře podporovanou výstavbu startovních bytů pro rodiny s dětmi. Většina odborných statí ukazuje, že její efekt je pochybný, a pokud vůbec, tak jen krátkodobý. O tom, kolik budou mít lidé dětí, nerozhoduje zdaleka jen cena bydlení. Řízená imigrace se tak jeví jako levnější recept, jak zařídit mladé plátce průběžného systému. Jak ovšem ukázal vývoj multikulturních společností, pokud se plán nezdaří, mohou z některých našich sídlišť vzniknout vyloučené lokality. Následná integrace osob z těchto lokalit je pak proces dlouhodobý a největším plátcem horentního účtu je často opět stát.

Tak tedy komerční pilíř? Dočetl jsem se v novinách, že lidé, kteří nevěří penzijním fondům a chtějí alespoň nějaký reálný výnos, by si měli sami nakoupit byty a domy a na stáří si jejich prodejem přilepšit ke státní penzi. Ostatně i penzijní fondy často investují na trhu rezidenčních nemovitostí, jelikož se jedná, či alespoň dříve jednalo, o bezpečnou formu investování. Jenže to má háček. Odborná literatura je plná varování, že ve chvíli, kdy poptávka po bydlení ze strany mladých prvnabyvatelů bydlení nebude schopna absorbovat nabídku od stárnoucí populace, tak ceny rezidenčních nemovitostí zamíří dolů, a to hluboko a dlouhodobě. Příkladem jsou Německo nebo Japonsko – průměrné ceny bytů zde klesají více než 15 let a zřejmě se už nikdy nevrátí zpět. Některé prognózy říkají, že by v nejbližších 30 letech měly ve vyspělých zemích EU z důvodu negativních demografických trendů klesnout ceny bytů reálně na polovinu.

Pesimistické prognózy se trefují spíše ojediněle a víme, že o cenách bydlení rozhoduje nejen demografie, ale také příjmy domácností, zaměstnanost, ekonomická vyspělost. Existuje však velmi reálné nebezpečí, že hodnota investic do bydlení bude významně klesat právě ve

chvíli, kdy se jich budou lidé potřebovat zbavit. Bez mladé generace totiž nebude fungovat vůbec nic – ani systém průběžný, ani vlastní investice, ani komerční pilíř. Stárnoucí společnost přestane být konkurenceschopná a tak s cenou půjde dolů téměř vše. Rady o tom, jak je dobré nakoupit byty a v důchodu je zpeněžit, pramení z neznalosti, jelikož trhy dneška nejsou trhy zítřka. A proto řízená imigrace a motivace k většímu počtu dětí a jejich zodpovědné výchově, například u platby sociálního pojištění, dávají přece jen větší naději, že by mohly fungovat. A je tak trochu jedno, jestli zachováme jen systém průběžný nebo k němu přihodíme i investiční pilíř.

Martin Lux

martin.lux@soc.cas.cz

Příspěvek byl vytvořen v rámci grantového projektu „Sociální nerovnosti a tržní rizika vyplývající ze spotřeby bydlení. Aktuální a žádané reakce fiskální a monetární politiky státu“ podpořeného GA ČR (403/09/1915).

»

Příčiny bezdomovství v ČR

Klíčová slova: bydlení, chudoba

Za bezdomovce je běžně v České republice považován ten, kdo žije na ulici, avšak pojetí bezdomovství může být i mnohem širší. Bezdomovcem není pouze ten, kdo ztratil nebo opustil svůj domov, svůj byt, své ubytování; v širším smyslu lze také hovořit o bezdomovství skrytém a potenciálním (Hradecká, Hradecký 1997). Bezdomovci jsou na jedné straně lidé bez střechy nad hlavou, kteří spí na ulici, v parku či na jiných veřejných místech, nebo bydlí v „nabouraných“ bytech, sklepích, výměnících. Na druhé straně lze za bezdomovce také považovat ty, kteří sice nějaký byt mají, ale jejich bydlení je nejisté či nevyhovující (např. nevyhovující kvalita bydlení, neplacení nájemného) (Edgar, Meert 2005). Někde „uprostřed“ existují rovněž lidé v nouzovém (azylovém, dočasném) ubytování. V tomto článku se budeme zabývat právě bezdomovstvím v širším smyslu. Článek si zejména klade za cíl zmapovat hlavní příčiny toho, že se lidé ocitnou bez dlouhodobého kvalitativně standardního bydlení, a zároveň zodpovědět otázku, zda jednou z hlavních příčin ztráty bydlení je i to, že bydlení je pro některé domácnosti finančně nedostupné.

V článku jsou prezentovány výsledky kvalitativního sociologického výzkumu zaměřeného na osoby, které se akutně potýkají

s nedostupností bydlení v Praze, Brně a Ostravě a příslušných krajích (Středočeském, Jihomoravském a v Moravskoslezském kraji). Více informací k šetření viz www.disparity.cz. Šetření se skládalo ze dvou částí, v první části byli respondenty sociální pracovníci (z městských úřadů i neziskových organizací) se zkušeností s prací s lidmi bez domova nebo ve vyloučených lokalitách (celkem 26 polostrukturovaných rozhovorů) a ve druhé části již osoby, které se přímo potýkají nebo potýkaly s problémem akutní nedostupnosti bydlení, tj. osoby, které mají vlastní zkušenost se ztrátou bydlení (6 focus groups, celkem 59 respondentů).

Mezi nejčastějšími příčinami ztráty bydlení byly zmiňovány závislosti – alkohol, drogy, dále pak ztráta práce, rozchod s partnerem, návrat z výkonu trestu a v neposlední řadě dluhy. Ve většině případů šlo o nahromadění problémů – ztráta zaměstnání, neřešení zadlužení, nárůst dluhů a z toho vyplývající výpověď z bytu. Například jeden respondent vypověděl: „*Já jsem měl dvougarsonku, družstevní, že jo, co jsme v té privatizaci dostávali, něco jsem splatil, a potom když jsem byl bez práce, tak jsem měl možnost to vyměnit za menší a dlužil jsem tam, ale já jsem se chtěl držet toho velkého bytu, ten bude mít pořádnou hodnotu, tak ho udržím a nevyměnil jsem to. Potom nebyla ta práce a už jsem do toho zahučel. Kdybych to vyměnil za ten menší, splatil bych to, co jsem dlužil a ještě bych něco dostal.*“ (kurzívou jsou označeny autentické výpovědi respondentů). Z jiných výpovědí vyplývá, že někteří respondenti nepožádali včas o pomoc a nevyužili státní sociální podpory. Mnoho respondentů rovněž zmínilo, že vlastně ani nevěděli, kam se obrátit. Tento poznatek doplnili i sociální pracovníci; jejich klienti totiž „*bohužel nechávají většinou dojít situaci až tak daleko, kdy už je pozdě, tedy neřeší ji předem, počkají až na vystěhování, jen malé procento vyhledá pomoc dřív, než skončí „na dlažbě*““. Nemalou roli při ztrátě bydlení hrají také psychické problémy, které se právě delším pobytem v provizorních podmínkách zhoršují. U většiny lidí, kteří ztratili bydlení, je dle sociálních pracovníků společným jmenovatelem chybějící nebo nefunkční rodinné zázemí.

Zejména u drogově závislých je příčinou ztráty bydlení absolutní nezájem cokoli řešit, jež právě droga navozuje. Většina drogově závislých vypověděla, že se tomu dalo předejít. „*To je ta zkušenost, že teď o tom člověk může říct, že se tomu dalo předejít, ale když je člověk v tom laufu, v té euforii na drogách, tak nad tím nepřemýšlí, že to tak bude. On si ani neuvědomuje, že to bydlení nemá, neřeší to.*“ V některých případech respondenti zmiňovali, že měli velké nároky, chtěli vše hned, a když přišla ztráta práce, padli do dluhové pasti. Jak vypověděl jeden respondent: „*Já když jsem kupoval ten byt, tak jsem chtěl všechno hned, já jsem měl zaměstnání, žena taky, tak jsem si vzal hypotéku na byt, samozřejmě nový nábytek, všechno nové, jenže já jsem pak o práci přišel a žena otěhotněla. Takže naše příjmy šly na třetinu. Takže teď už vím, že jsem měl*

velké oči. Chce to postupně, ne naráz.“ Obdobně jedna respondentka vypověděla: „*Měla jsem různé půjčky na rekonstrukci bytu, na vybavení, když byla práce, tak to šlo, ale pak jsem přišla o práci a pak jsem nemohla platit půjčky. Neřešila jsem to, bylo mi to jedno, dluhy byly i na bytě (na nájemném v obecním bytě), no a pak po čase přišla výpověď. Ani mi to tehdy tolik nevadilo, přestěhovala jsem se k příteli, který měl byt. Jenže když mě ten vyhodil, už jsem žádné bydlení neměla.*“

Ve výzkumu byla věnována značná pozornost nejen cestám, které lidi přivedou ke ztrátě dlouhodobého bydlení, ale také otázce, jakou roli hraje to, že bydlení je drahé a tudíž pro mnohé domácnosti na hranici finanční dostupnosti. Ve většině rozhovorů se sociálními pracovníky zaznělo, že „*nedostupnost bydlení není primární*“, i výroky, že „*to, že je bydlení drahé, není příčina*“. Obdobně jiní respondenti uváděli: „*Samozřejmě, že bydlení je drahé, ale není to ten hlavní faktor. Dokud bydlení bylo levné, tak to ti lidi byli schopni více ustát s těmi problémy, které mají. Kdežto teď, když to bydlení je tak důležitý, tak už to lidi nejsou schopni ustát.*“ Jiným problémem je nedostatek kompetencí k udržení bydlení – neschopnost platit nájemné. Určitá část klientů nebydlela v bytech s vysokým nájmem, neboť se jednalo o byty nižší kategorie a případně i s regulovaným nájmem. Za byt neplatili z důvodu jednak nízké kvality bydlení, ale také kvůli celkové zadluženosti a krátkodobému horizontu při hospodaření, tzv. žití ze dne na den. Tady je příčinou „*nesolventnost v platbách, nevědomost závažnosti, neřešení situace, tj. nevzdělanost, nezaměstnanost.*“

Obecně lze říci, že skutečnost, že ceny bydlení jsou poměrně vysoké, není primární příčinou ztráty bydlení. Na ztrátě bydlení se podepisují zejména jiné faktory; fakt, že bydlení představuje nemalý výdaj, jen tuto situaci vyhrocuje. Vážnějším problémem je skutečnost, že mnozí nedokážou hospodařit se svými příjmy, a to buď vlivem nějaké závislosti, nebo nízké finanční gramotnosti. Lidé velmi často využívají různých spotřebitelských úvěrů, půjček na vybavení bytu, které pak v případě, že přijdou o práci, nejsou schopni splácet. Jak ukázaly příběhy lidí, kteří ztratili domov, hlavním problémem spojeným se ztrátou zaměstnání byla nemožnost hradit dluhy, jež si lidé brali v době před ztrátou zaměstnání. Důvodem bezdomovství tedy je spíše nedocenění rizika ztráty zaměstnání, příliš velká očekávání budoucích příjmů a špatné hospodaření než finanční nedostupnost bydlení. Samotná dlouhodobá ztráta zaměstnání totiž ještě nutně nevede k finanční nedostupnosti bydlení. Pokud však domácnost bydlení již ztratila, získat jej zpět na volném trhu je z důvodu diskriminace (znevýhodnění), dluhů a tentokrát i finanční dostupnosti bydlení (vysokých vstupních nákladů) velmi obtížné. Finanční dostupnost bydlení tak není prioritní příčinou ztráty bydlení, ale je jednou z významných bariér pro opětovný návrat do dlouhodobého bydlení.

Jak vyplynulo z výzkumu, lze identifikovat tři základní skupiny faktorů, které respondenty přivedly až ke ztrátě bydlení. Prvním faktorem je nezaměstnanost, druhým je rozchod s partnerem a třetím faktorem je závislost (například na drogách, alkoholu či hracích automatech). Nicméně tyto faktory jsou obvykle doprovázeny problémem zadluženosti a neschopnosti dluhy splácet spolu s neřešením a podceněním situace. Faktory, které nelze považovat za primární, ale jež výrazně přispívají k cestě ke ztrátě bydlení, jsou zejména nemoc či psychické problémy a minimální rodinné zázemí. Vzhledem k tomu, že finanční dostupnost není primární příčinou ztráty bydlení, ale pak je bariérou opětovného získání dlouhodobého bydlení, se zdá být důležitá role prevence ztráty bydlení, tedy pomoc domácnostem ještě předtím než dojde ke ztrátě bydlení. Řada lidí si není vědoma svých práv a z šetření také vyplynulo, že mnozí dotazovaní ani nevěděli, na koho se obrátit, když se dostali do tíživé situace. Podstatná se zdá být zejména informovanost o možnostech pomoci.

Literatura:

Edgar, B., H. Meert. 2005. *Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe: The ETHOS definition of Homelessness*. Brusel: FEANTSA. [cit. 19. 4. 2010]. Dostupné z: http://eohw.horus.be/files/freshstart/European%20Statistics%20Reports/2005_Fourth%20review%20of%20statistics.pdf

Hradecká, V., I. Hradecký. 1996. *Bezdomovství – Extrémní vyloučení*. Naděje: Praha.

Martina Mikeszová

martina.mikeszova@soc.cas.cz

Příspěvek byl vytvořen v rámci projektu „Regionální disparity v dostupnosti bydlení, jejich socioekonomické důsledky a návrhy opatření na snížení regionálních disparit“ podpořeného MMR ČR (WD-05-07-3).

»

Proč české domácnosti nepobírají příspěvek na bydlení?

Klíčová slova: bydlení, sociální politika, chudoba

Příspěvek na bydlení je v ČR nástrojem sociální politiky, který by měl domácnostem napomoci dosáhnout na přiměřené bydlení a zabránit tak mimo jiné jejich potenciálnímu sociálnímu vyloučení z důvodu nedostatečného přístupu

k finančně dostupnému bydlení. Obecně požadavky na optimální nastavení příspěvku na bydlení vyplývající mimo jiné ze zahraničních zkušeností včetně konkrétních doporučení pro systém příspěvku na bydlení v ČR byly uvedeny např. v publikaci Lux a kol. (2004). V publikaci z roku 2003 (Lux a kol. 2003) byl zmíněn problém nečerpání sociálních dávek jejich oprávněnými příjemci, kterým se v českém prostředí zabýval např. Mareš (2001) a Sirovátka a Mareš (2006). Mareš (2001: 3) hovoří o „nečerpání sociálních dávek lidmi, jimž jsou určeny, jako o indikátoru jedné z forem krize efektivnosti sociálního státu – ta spočívá v tom, že nedosahuje svých cílů.“ Mareš mezi důvody nečerpání sociálních dávek uvádí relativně univerzální problémy týkající se všech sociálních dávek: hodnoty bránící stát se závislým na podpoře, racionální kalkul přínosu vzhledem k nákladům spojeným se žádostí, nedostatečné informace, snaha vyhnout se stigmatizaci, nedostatečné schopnosti (Mareš 2001: 12). Ve výše zmíněné studii Luxe a kol. (2003) byl zmíněn i další potenciální důvod nečerpání příspěvku na bydlení, a sice jeho zacílení výhradně na příjmově slabší domácnosti, nikoliv však na domácnosti vydávající relativně velkou část svých příjmů na (přiměřené) bydlení (Lux a kol. 2003: 72).

V roce 2007 došlo ke změně příspěvku na bydlení, přičemž nejpodstatnějším rozdílem mezi původním a novým příspěvkem na bydlení byl zřejmě fakt, že nový příspěvek na bydlení zohledňuje nejen výši příjmu žadatelovy domácnosti (dle zákona o státní sociální podpoře 117/1995 Sb., v platném znění, se jedná o tzv. „rozhodný příjem“), ale i výši domácností skutečně hrazených nákladů na bydlení. Nákladem na bydlení přitom není pouze nájem u domácností z nájemního sektoru, resp. „srovnatelné náklady“ u družstevníků a vlastníků (jejich výše je stanovena zákonem), ale i náklady za energie, vodné a stočné, odpady, vytápění. Nárok na příspěvek na bydlení má vlastník nebo nájemce bytu, který je v něm hlášen k trvalému pobytu a jeho náklady na bydlení tvoří více než 30 % (35 % v Praze) rozhodného příjmu v rodině a současně těchto 30 % (resp. 35 % v Praze) rozhodného příjmu nepřesahuje výši normativních nákladů na bydlení (jsou stanoveny opět zákonem a každoročně valorizovány). Výše příspěvku se určí jako rozdíl mezi normativními náklady na bydlení (resp. skutečnými náklady na bydlení, pokud jsou nižší než normativní) a 30 % (35 % v Praze) rozhodného příjmu domácnosti.

Nabízí se otázka, zda změna konstrukce příspěvku na bydlení a probíhající změny v bytové politice (zejména deregulace nájemného) vedly ke snížení podílu oprávněných domácností nečerpajících tuto příjmově testovanou dávku státní sociální podpory. V současné době jediný datový zdroj, kde je k dispozici informace o tom, zda domácnost čerpala příspěvek na bydlení (a v jaké výši), představuje šetření Příjmy a životní podmínky domácností (SILC) Českého statistického úřadu (ČSÚ 2010: 1, podrobnosti k metodice a účelu

šetření tamtéž). S využitím dat z tohoto šetření bylo zjištěno, jaké domácnosti by s ohledem na své příjmy a náklady na bydlení měly mít nárok na příspěvek na bydlení, a následně, zda skutečně příspěvek na bydlení pobíraly.

Jestliže podíl domácností s nárokem na příspěvek na bydlení (za předpokladu, že by o něj všechny oprávněné domácnosti požádaly) činil podle výpočtů v SILC 2009 téměř 17 % domácností, fakticky podle dat šetření příspěvek na bydlení pobíralo pouze 2,3 % domácností, tj. *take-up* příspěvku činil jen necelých 14 % domácností. Jinými slovy, jen necelá pětina oprávněných domácností skutečně příspěvek na bydlení pobírala. Jednou z příčin takto nízké hodnoty (kromě důvodů uvedených níže v textu) může být ne zcela přesný výpočet podílu domácností s nárokem na příspěvek daný metodikou zjišťování dat. Domácnosti žádající o příspěvek na bydlení musí své příjmy i výdaje dokladovat vždy za uplynulé čtvrtletí, v datovém souboru jsou však k dispozici pouze roční data. Je proto možné, že některé domácnosti měly na příspěvek na bydlení nárok jen po část roku, kdy byly jejich příjmy z nějakého důvodu nižší, podle úhrnu jejich ročních příjmů (resp. měsíčního ekvivalentu jejich ročního příjmu, který je v datovém souboru sledován) však již nárok na příspěvek na bydlení neměly. Dalším možným důvodem nízkého podílu domácností skutečně pobírajících příspěvek na bydlení v porovnání s podílem domácností s nárokem na příspěvek by mohl být časový nesoulad mezi příjmy a výdaji. Zatímco příjmy domácností byly v rámci šetření ČSÚ sledovány za rok 2008, výdaje na bydlení se vesměs vztahovaly k roku 2009. I přes výše uvedené metodologické problémy je nicméně vysoce pravděpodobné, že problém nečerpání příspěvku na bydlení oprávněnými domácnostmi zmíněný již ve studiích z roku 2001, resp. 2003, přetrvával i v roce 2009.

Z provedených analýz (chí-kvadrát testy v kontingenčních tabulkách, logistická regrese) na datech z šetření SILC 2009 vyplynulo, že problém nečerpání příspěvku na bydlení oprávněnými domácnostmi se ve větší míře týkal domácností žijících v nájemním spíše než vlastnickém sektoru bydlení, domácností prvních dvou decilů příjmového rozložení (dle čistých peněžních příjmů domácností na spotřební jednotku EU), domácností, kde věk osoby v čele nepřesáhl 24 let nebo naopak činil 65 a více let, domácností jednotlivkyň – žen, jednotlivců – mužů a neúplných rodin s dětmi. Z hlediska regionálního pak zejména domácností žijících v Jihomoravském, Moravskoslezském a Karlovarském kraji.

Na důvody nečerpání příspěvku na bydlení oprávněnými domácnostmi lze bez podrobnějšího šetření bohužel pouze usuzovat. V případě mladých domácností se pravděpodobně jedná o neochotu podstoupit administrativní úkony spojené s posouzením nároku na příspěvek na bydlení, zejména pak v situaci, kdy by příspěvek na bydlení činil jen relativně zanedbatelnou část rodinného rozpočtu. V případě domácností seniorů může být důvodem nečerpání příspěvku neznalost – tj. fakt, že tato skupina není

dostatečně informována o existenci příspěvku na bydlení nebo o nutných úkonech spojených s jeho poskytnutím, případně o jeho výši. Nezanedbatelnou roli však zejména u starších lidí může být i pocit „studu“ či méněcennosti, pocit, že žijí „na úkor“ ostatních členů společnosti, pokud nejsou schopni hradit výdaje na bydlení vlastními silami. Vysoký podíl domácností nečerpajících příspěvek na bydlení je do značné míry alarmující, a to zejména v souvislosti s končící deregulací nájemného. Domácnosti se mohou dostávat do problémů s úhradami nájemného a dalších služeb spojených s užíváním bytu, které v konečném důsledku mohou vést k jejich sociálnímu vyloučení nebo nucenému vystěhování do méně atraktivních (a tudíž z hlediska nákladů na bydlení levnějších) lokalit, tj. k posílení procesu sociální segregace. Těmto problémům by se minimálně část z nich mohla vyhnout, pokud by využila možnosti čerpat příspěvek na bydlení. Z tohoto pohledu se jako žádoucí jeví intenzivnější osvěta zejména mezi těmi skupinami obyvatel, kterých se problém nečerpání příspěvku na bydlení týká nejvíce – samostatně bydlících seniorů (ve věku nad 65 let), neúplných rodin s dětmi, případně též mladých domácností vstupujících na trh s bydlením.

Literatura:

ČSÚ 2010. *Příjmy a životní podmínky domácností v roce 2009*. <http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/p/3012-10>

Lux, M., P. Sunega, T. Kostecký, D. Čermák 2003. *Standardy bydlení 2002/03: Finanční dostupnost a postoje občanů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. http://seb.soc.cas.cz/publikace_download/stand_ardy2003_downcz.htm

Lux, M., P. Sunega, T. Kostecký, D. Čermák, P. Košinár 2004. *Standardy bydlení 2003/2004: Bytová politika v ČR: efektivněji a cíleněji*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. http://seb.soc.cas.cz/publikace_download/stand_ardy2004_downcz.htm

Mareš, P. 2001. *Problém nečerpání sociálních dávek*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno. <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Mares.pdf>

Sirovátka, T., P. Mareš 2006. Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (4): 627-655. http://sreview.soc.cas.cz/uploads/79c9ef2919f909b9a9fdf5d794282d2e697aaaad_216_03sirova_tka21.pdf

Petr Sunega

petr.sunega@soc.cas.cz

Příspěvek byl vytvořen v rámci grantového projektu „Sociální nerovnosti a tržní rizika

vyplývající ze spotřeby bydlení. Aktuální a žádoucí reakce fiskální a monetární politiky státu" podpořeného GA ČR (403/09/1915).

»

Dvacet let výzkumu bydlení ve střední Evropě

Klíčová slova: bydlení, nerovnosti, teorie, transformace

Již přes dvacet let se v zemích střední Evropy úspěšně etabluje sociologie bydlení a následující příspěvek si klade za cíl nastítnit vývoj této disciplíny, ukázat základní osy a souvislosti diskuse, ale také nové trendy, které reagují jednak na dosavadní vývoj odborné debaty, ale také na nedávnou finanční a ekonomickou krizi.

Sociologii bydlení bývá někdy vytýkáno, že je příliš empirická a nedostatečně pracuje s obecnou sociologickou teorií (Allen, 2005). V případě zkoumání změn systému bydlení v postkomunistických zemích existuje debata o povaze této sociální změny. Konkrétní kroky vlád, ale i preference obyvatel zemí střední Evropy, jsou zkoumány ze dvou perspektiv: přechodu (transition) a transformace (obecná formulace viz Machonin, 1997).

První perspektiva pracuje s představou, že jednotlivé země SVE prochází přechodem z bodu A (komunismus, státně plánované bydlení) do bodu B (kapitalismus, trh bydlení). Z pohledu různých ukazatelů (zejména vlastnické struktury bydlení) jsou země SVE porovnávány z hlediska výchozí hodnoty různých ukazatelů vztahujících se k bydlení a ekonomické situaci a pak jsou z hlediska těchto ukazatelů sledovány a porovnávány na cestě ke kapitalismu (Donner 2006). Druhá, transformační perspektiva, se zaměřuje spíše na institucionální procesy, aniž by postulovala jakýkoliv „bod B“, ke kterému mají procesy změn vést. Machonin (1997) tuto debatu odvozuje od obecné sociologické debaty o modernizaci a dodává, že perspektiva přechodu je příliš normativní, teleologická. A tak má perspektiva přechodu tendenci různé „odchylky“ (alternativy) od cesty buď bagatelizovat, nebo stigmatizovat. V sociologii bydlení (s ohledem na země SVE) byla debata o povaze sociální změny otevřena poměrně brzy (Stark 1992).

Pokusem o alternativní formulaci pojetí sociální změny v zemích SVE (tj. zejména politik privatizace, restituace, etablování sociálního bydlení) je koncept path-dependence (Bruszt and Stark, 1998; Pickles and Smith, 1998). Tento koncept se zaměřuje právě na vysvětlení rozhodnutí mezi možnými alternativami a upozorňuje na setrvačnost institucí a jistou

nevratnost klíčových rozhodnutí. V oblasti sociologie bydlení byl tento přístup aplikován nejprve při popisu politik bydlení ve skandinávských zemích (Bengtsson, 2008), ale byl již aplikován i pro analýzu sídelního rozvoje v ČR (Sýkora, 2008). Příklon k této perspektivě je dán také vývojem debaty o konvergenci a divergenci systémů bydlení (Kemeny, Lowe 1998), která ukázala, že počáteční představy o směřování zemí SVE k jednotnému modelu se nenaplnily, anebo je přinejmenším velmi těžké toto dokázat přesvědčivou komparací. Path dependency se tak snaží najít odpověď na to, proč se systémy nevyvíjely k jednotnému modelu, ale na druhou stranu zase nepřeceňovat jejich rozdíly. Země SVE se v oblasti bydlení přece jen potýkaly s podobnými problémy.

Úvahy o povaze sociální změny a argumentace konceptů konvergence a divergence mají své implikace i v rovině výběru metodologie a témat. Zatímco stoupenci konvergence (a tedy perspektivy přechodu) mají tendenci vycházet z kvantitativních dat, zastánci divergence se opírají zejména o sociálně konstruktivistický přístup. Není snad třeba připomínat, že v rovině metodologické, a to zejména při komparacích, se tyto dvě cesty rozcházejí. Pokud jde o témata (přehled výzkumu bydlení v ČR viz Mikeszová 2007; komplexní popis změn po roce 1989 v Lux 2009), první skupina se převážně zaměřuje na (ne)fungování trhu a evaluaci dopadů různých politik bydlení, druhá skupina se zaměřuje zejména na analýzu diskurzu, roli různých institucí. Obě skupiny nejsou nutně oddělené a obě dosahují uznávaných výsledků.

Vývoj na poli sociologie bydlení byl ovlivněn nedávnou finanční a ekonomickou krizí, která měla dopad i na vědecký diskurz – přehodnocují se základní předpoklady, otevírají nové cesty k výzkumu. S ohledem na hypoteční rozměr krize, který je patrný zejména v západních zemích, jsou pomalu otevírány zejména dvě otázky. Zaprvé – k jakému modelu tedy mají, mají-li, tzv. post-komunistické (či tranzitivní) země směřovat? Zadruhé se v sociologii bydlení začíná více akcentovat téma, které je v jiných sociologických disciplínách již relativně více zdomácnělé, totiž nerovnost, resp. nespravedlnost (Norris and Shiels, 2007), a to i s příklonem k jejímu zkoumání kvalitativními metodami (Šafr, 2006; Maginn et al. 2008).

V této souvislosti je dobré zmínit výsledky šetření CVVM, ve kterém byli respondenti konfrontováni s jevem v ČR mediálně dobře známým, totiž privatizací bytového fondu. Co činí tento výzkum zajímavým je explicitní spojení této politiky s otázkou spravedlnosti. Dodejme, že letošní rok je prvním rokem deregulovaného nájemného ve většině obcí ČR, ale také to, že během posledních let vzniklo několik občanských sdružení, která se problémem privatizace bytového fondu zabývají (např. občanská sdružení na Praze 2 nebo na Praze 3).

Tabulka 1 ukazuje, že přes diskusi o privatizaci obecních bytů a individuální zkušenost mnoha občanů s tímto fenoménem, čtvrtina

respondentů nedokáže posoudit, zda by bylo spravedlivější spíše dokončit nebo naopak zastavit privatizaci obecních bytů. Paradoxem je, že veřejné mínění dvě protikladné možnosti postupu privatizace hodnotí velmi podobně.

I tyto paradoxy v odpovědích respondentů ukazují, že téma bydlení a jeho souvislost s obecnými otázkami spravedlnosti si zasluhují podrobnější pohled, a to včetně „kvalitativnějšího“ pohledu na to, co si lidé dnes pod pojmem spravedlnost či nerovnost s ohledem na bydlení představují.

Literatura:

Allen, C. 2005. Reflections on Housing and Social Theory: An Interview with Jim Kemeny. *Housing, Theory and Society* 22 (2): 94-107.

Bengtsson, B. 2008. Why so Different? Housing Regimes and Path Dependence in Five Nordic Countries. Paper presented at the ENHR International Research Conference 'Shrinking Cities, Sprawling Suburbs, Changing Countrysides', Dublin, 6-9 July 2008.

Bruszt, L. & D. Stark 1998. *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Donner, Ch. 2006. *Housing Policies in Central Eastern Europe*. Vienna: Christian Donner.

Machonin, P. 1997. *Social Transformation and Modernization: On Building Theory of Societal Changes in the Post-Communist European Countries*. Praha: SLON.

Kemeny, J. & S. Lowe 1998. Schools of Comparative Housing Research: From Convergence to Divergence. *Housing Studies* 13 (2): 161-176.

Lux, M. 2009. *Housing policy and housing finance in the Czech Republic during transition: An example of the schism between still-living past and the need of reform*. Delft: Delft University Press

Maginn, P. J., S. Thompson, and M. Tonts 2008. *Qualitative housing analysis: an international perspective*. Emerald Jai.

Mikeszová, M. 2007. Socio-Economic Research on Housing in the Czech Republic. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 43 (3): 637-646.

Norris, Michelle, P. Shiels 2007. Housing inequalities in an enlarged European Union: patterns, drivers, implications. *Journal of European Social Policy* 17:65-76.

Pickles, J. & A. Smith (eds.) 1998. *Theorizing Transition: The Political Economy of Transition in Post-communist Countries*. London: Routledge.

Stark, D. 1992. The Great Transformation? Social Change in Eastern Europe. *Contemporary Sociology* (21) 3: 299-304.

Sýkora, L. 2008. Revolutionary change, evolutionary adaptation and new path dependencies, in: Strubelt, W. & G. Gorzelak (Eds.). *City and Region*. Opladen & Farmington Hills: Budrich UniPress Ltd.

Šafr, J. 2006. Skupina majitelů domů a nájemníků. Třídy bydlení?. Pp. 71-101 in: J. Šanderová (ed.) *Nerovnosti kolem nás. Analýza utváření sociálních nerovností v každodenním životě*. Pracovní texty projektu Reprodukce sociálních nerovností v podmínkách politiky rovnosti, Praha: FSV UK.

Jan Sládek

jan.sladek@soc.cas.cz

Příspěvek byl vytvořen v rámci grantového projektu „Sociální nerovnosti a tržní rizika vyplývající ze spotřeby bydlení. Aktuální a žádoucí reakce fiskální a monetární politiky státu“ podpořeného GA ČR (403/09/1915).

Tabulka 1

Co by učinilo privatizaci obecních bytů spravedlivější či nespravedlivější?

	Spravedlivé	Spíše spravedlivé	Spíše nespravedlivé	Nespravedlivé	Neví
Dokončit privatizaci (%)	8,2	27,8	27,6	12,8	23,5
Zastavit privatizaci (%)	6,1	20,2	31,9	14,3	27,6

Zdroj: CVVM, 2005, N= 1037

« Vydává Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., dne 1.5.2011 » « Šéfredaktorka: Renata Mikešová »
 « Redakční rada: Daniel Čermák, Radka Dudová, Jana Chaloupková, Yana Leontiyeva, Pat Lyons, Petra Guasti, Natalie Simonová, Eva Mitchell, Petr Sunega, Iva Štohanzlová » « Technická redaktorka: Jana Slezáková »
 « Adresa: SOCIOweb, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha »